

Тетяна В. Радзівська (Київ)

Щоденникові записи і наративізація особистого досвіду

Ключне речі:
щоденник, наратив,
дискурсивна форма,
текстотвірний чинник,
особистий досвід.

У раду се на прикладу реального дневника „обычного человека“ описують дискурсивні облици транспонування індивідуального наратива, який фіксує динаміку лічного авторського мистецтва.

Щоденникові записи цікаві для дослідника не лише як джерела фактичних відомостей про особистість автора, історичні події, які знаходять відображення в тексті, але й тим, що вони виступають як своєрідні зразки особистісних наративів. Дослідники, які вивчають побутову свідомість, вважають наратив формою організації знань, котрий використовує існуючу в культурі систему типізацій, що відповідають потребам та цілям індивіда [Чепелева 2006: 10–11]. Добре відомо, що наратив організує, структурує та артикулює життєвий досвід людини, завдяки чому реалізує т.зв. наративний спосіб осмислення світу, характерний для побутової свідомості, зокрема відносно осмислення власного життя [Проблеми 2004: 91]. У сучасній

психологічній герменевтиці наратив розглядається як особлива епістемологічна форма, яка організує емпіричне сприйняття, виконує принаймні дві функції – коментарю, оповідного супроводу життєвих подій та способу відсторонення від події в акті рефлексії [там само: 96,93]. Наратив виступає в мовленнєвій діяльності як середовище, котре примушує суб'єкта приписувати певне значення одним подіям та ставитися до інших як до незначних [там само: 92].

Ведення щоденника є різновидом комунікативної діяльності, виробленим культурою впродовж свого розвитку, а сам концепт щоденника представлено різними мовами і культурами. Про пропонувану ним модель мовленнєвої поведінки „згадують” найчастіше тоді, коли з певних

причин носій мови знаходиться поза межами свого кола спілкування (заслання, мандрівка, експедиція тощо). Можна сказати, що це ситуації вимушеного чи необхідного усамітнення, і в цьому випадку ведення щоденникових записів мотивується екстралінгвістичними обставинами. Коли ж вони зникають, нейтралізується і стимул цієї діяльності, вона поступово згасає і припиняється (щоденник Т. Шевченка). Інший випадок ведення щоденника представлений ситуаціями, коли у носія мови, не позбавленого звичного кола своїх співрозмовників (членів родини, друзів, співробітників) виникає потреба фіксувати певну інформацію про події дня. Можливо, це пов'язано з психологічною потребою зміни діяльності, потребою бути на самоті або ж з бажанням займатися письмом, коли виникає внутрішня необхідність у породженні писемних текстів [Радзівська 1993].

Природно, виділення тих чи інших типових випадків ведення щоденника не суперечить ідеї дослідження певного окремого випадку в єдності всіх мовних, психолінгвістичних та екстралінгвістичних обставин, котрі викликали до життя цей вид мовленнєвої діяльності та супроводжують його на певних етапах. Таких описів зовсім небагато, з останніх назвемо дослідження щоденників М. Пришвіна, М. Окунева, О. Болдирева та ін., представлене у розвідці М. Ю. Михеєва "Дневник как эго-текст (Россия, XIX–XX)" [Михеев 2007], а також щоденників американських менонітів (Г. Геддerta, Дж. Нейфелда та ін.), здійснене в контексті дослідження історії та культурної традиції менонітів [Mosk 2003]. Між тим кожний конкретний текст, приступний для дослідника, може кинути світло на ті чи інші закономірності мовленнєвої діяльності, відображеної

у запису, на її особливості, що стосуються не лише лексико-синтаксичних засобів оформлення інформації, але й характеру її відбору та наративізації. Окрему тему при дослідженні щоденникових текстів представляє відповідність окремих записів календарному принципу, оскільки саме концепт щоденника нав'язує носію мови концептуалізацію діяльності у вигляді щоденних записів, а ідея щоденності закріплена внутрішньою формою слова (укр. *щоденник*, рос. *дневник*, англ. *diary*, фр. *journal*, нім. *Tagebuch*). Натомість у реальності записи не робляться кожного дня в один час, коли автор має повну інформацію про події, що його наповнюють. Досить часто запис робиться відразу за кілька днів, і в цьому випадку автор або робить окремий запис, або створює низку записів, ніби імітуючи щоденні акти записування. Тоді можна спостерігати конфлікти фокусування подій, порушення, пов'язані з емпатією. Однак, якими б не були її наслідки, концептуалізація щоденникової діяльності згідно з концептом щоденника та ідеєю щоденності виступає як її засадничий принцип, який визначає її модель.

Інший важливий аспект цієї діяльності пов'язаний з нейтралізацією фактора адресата, що впливає на дискурсивні форми, в яких втілюється інтенція автора, на семантико-синтаксичні характеристики тексту, його зв'язність та сегментацію. Не менш важливим для опису специфіки щоденникового наративу є виявлення її тематичного репертуару, який формується уявленням про комунікативну цінність того, що повідомляється. Комунікативна цінність повідомлюваного визначається, з одного боку, станом актуальної свідомості того, хто пише, його психологічного стану,

фокусу уваги, ціннісних настанов, а з другого – його фоновими уявленнями, які можуть бути “реконструйовані” дослідником.

Загалом видається, що виявлення ціннісних настанов у щоденникових записах, зазвичай неусвідомлюваних автором, на підставі визначення їх константної тематики дає можливість осягнути розумом деякі механізми мовленнєвої діяльності, стимули, що йдуть від психічних та комунікативних потреб особистості та їх імплікації. Це механізми, в яких задіяні пам’ять, увага, враження, афект, сприйняття подій, їх відображення в актуальній свідомості та пам’яті, селективні процедури, що відіграють певну роль при виділенні події та приписуванні їй комунікативної цінності. В цьому контексті щоденник постає як документ, що фіксує мовномисленнєву діяльність, в ході якої здійснюється сприйняття та переробка інформації, наративізація накопиченого за день досвіду та знань.

Таким чином, щоденникові записи становлять неабиякий інтерес для сучасного дискурсивного аналізу як текстові утворення, що 1) породжуються завдяки існуванню концепту щоденника та його наявності в мовній свідомості автора, 2) створюються поза сферою дії фактора адресата та 3) наративізують різноманітну інформацію, отриману носієм мови протягом дня. Значний інтерес у цьому контексті представляють щоденники не видатних особистостей – письменників, композиторів, політичних та державних діячів, які найчастіше стають об’єктом аналізу, а щоденники “звичайних людей”, знайомство з якими дає змогу звернутися до мовленнєвої діяльності пересічного носія мови. Зразок такого щоденника становлять записи Матвія Титовича Бобошка

(далі М.Т.Б.), мешканця містечка Кобеляки Полтавської губернії (зараз – області) [Дневник, 2006]. Цей щоденник було видруковано зусиллями полтавських краєзнавців та істориків Ю.В. Погоди і Ю.О. Попруги. Опубліковані записи охоплюють період з липня 1916 до листопаду 1921 років і, що є особливо цінним, видання не містить купюр (в ньому також зберігаються ознаки тогочасного правопису), завдяки чому дослідникові відкривається можливість скласти більш адекватне уявлення про характер тексту і мовленнєвої діяльності, зафіксованої ним. Нижче ми розглянемо цей щоденник під кутом зору зазначених особливостей даної мовної діяльності.

Концепт щоденника та його втілення в тексті.

Ідея ведення щоденних записів має презумпцію відносно цінності кожного дня та подій, що його наповнюють, а цінність дня полягає в його особливих характеристиках, які відрізняють його від інших днів та виділяють його. Стосовно щоденникових записів М.Т.Б. параметрами, котрі виділяють день, виступає характеристика дня з точки зору календаря, котрий в контексті дореволюційної культури не усвідомлювався поза своїм релігійним складником. Тому автор, відзначаючи календарну належність дня, майже завжди пов’язує її з релігійним каноном та обрядами, учасниками яких стають члени його родини, близькі родичі, знайомі і, звичайно, він сам. Напр., *Суббота; был в вечерне...* (20.08.1916) *Третий день праздников Р.Х.* (29.12.1916). *Воскресенье; в 3ч.приехали в Киев* (29.01.1917). *Воскресенье; после церкви зашли к Г.К. [...]* (26.04.1917). *Первый день Филипповки* (15.11.1917). *Сочельник и воскресенье*

(24.12.1917). *Воскресенье и последний день исторического для нашей Родины да и для меня 1917 года* (31.12.1917). *Суббота; был вечером в больнице* (12.04.1919). *Вознесение; был у дяди после обеда* (29.05.1919). *Покров Пр. Богородицы, наш храмовый праздник* (14.10.1920). *Вторник; хлопотал за пайком* (30.11.1920) *Новый год! Встречали мы его с Мусей в слезах, Колюсе плохо* (14.01.1921). *Крещение; занятий нет* (19.01.1921).

Усі наведені приклади є початком записів і, як видно, автор відзначає в основному лише вихідні та свята. Будні як календарні одиниці залишаються в цих описах рідкістю та виконують функцію “календарного фону”, котрий не відзначається свідомістю. Календарна особливість дня відзначається і в проекції на рідних: *Сегодня исполнилось три года моей крестнице Рае* (24.11.1916). *День Ангела мамы, поздравили и подарили ей* (22.08.1918). *Сегодня Коле 2 года исполнилось* (4.07.1920). *Сегодня у Коли день Ангела; мы говорили: я, Муся и Коля* (19.12.1919). *День Ангела мамы, подарили ей я и Муся чулки и батистовый платочек* (4.08.1919).

Календарні особливості дня визначають його наповнення подіями, основні з яких, як правило, відзначаються автором: *я был с визитами у родных и некоторых знакомых* (27.12.1916). *Сегодня не занимался по случаю праздничка* (4.11.1919). *Вербное воскресенье; был на ярмарке* (4.04.1920). *Воскресенье. В 24. крестили Маню* (5.09.1920). *Воскресенье; был в церкви, потом лег отдохнуть; никуда не ходил* (11.07.1920).

Друга важлива характеристика щоденникових записів М. Т. Б. – це включення відомостей про погодні ознаки дня, котрі іноді подаються у статистиці, іноді у динаміці, проте завжди включаються

в запис як його фінальний компонент. Напр., *Прохладно, но сухо* (2.09.1917). *Утром ясно, днем дождь. Вечер хороший, но темно* (25.09.1917). *Пасмурная, но хорошая погода* (27.11.1917). *Пасмурно, но тепло и грязно* (3.11.1917). *После обеда хорошая погода* (7.09.1920). *Мороз и ясно* (6.12.1920). *Пасмурно и сильно тает, вечером дождь* (19.01.1921). Запис про погоду – це своєрідний ритуал для автора, зовнішня межа тексту, маркер його завершення.

Про те, що автор робить запис ввечері, в кінці дня, сигналізують його висловлення та замітки про погоду ввечері: *Великолепная погода, волшебная ночь* (16.08.1917). *Днем жарко, вечер чудный, полная луна; долго гуляли с М.* (19.08.1917). Якщо ж запис про погоду виявляється не останнім у тексті, то це означає, що текст дописувався, однак такі випадки в щоденнику М. Т. Б. поодинокі. Напр., ... *Купил Мусе две кожи на воротник, а Тане журнал мод. Хорошая погода. Вечером получено известие, что Петроград взята правительств. войсками* (30.10.1917).

Специфічною ознакою наративу щоденника, зумовленою ідеєю щоденності записів, виступає проблема точки зору автора. Йдеться про можливу колізію між “ідеальною моделлю” ведення щоденника, заданою концептом *щоденник*, та реалізацією цієї діяльності у просторі і часі, яка здатна викликати перетин двох дійсних позицій автора, внаслідок чого виникає девіативне поєднання різних фокусів у реченні. Розглянемо запис 1 серп. 1919 р., в якому описуються події громадянської війни, а саме взяття містечка Кобеляки військами Денікіна та втеча більшовиків. У ньому йдеться про те, як, вийшовши вранці на базар, автор опинився в епіцентрі військових дій, небезпечних для життя. Після опису

військових дій, спостерігав автор, він повідомляє: *Я постарался пробраться домой*. За цим повідомленням йде подальший опис військових дій (що за своїм обсягом значно перевищує попередній), котрий починається словами: *В начале двенадцатого денкиницы открыли огонь из двух орудий...* (1. 08. 1919).

Таким чином, зрозуміло, що у висловленні *Я постарался пробраться домой* суміщається позиція суб'єкта, який знаходиться в епіцентрі подій, та позиція автора, який пише пост-фактум. З точки зору автора, який пише пост-фактум, можна було б написати *Я пробрался поскорее домой*, оскільки з факту записування ясно, що мовець благополучно досяг домівки. З точки зору очевидця вуличних подій, котрий перебуває в їх епіцентрі, природно сказати: *Я начал пробираться домой и через четверть часа уже был дома (вскоре был в безопасности)* або ж *Я с трудом пробрался домой*. Поданий у запису вислів *постарался пробраться* не містить інформації про результат дії, котрий автору добре відомий. Дію представлено як таку, що переживається автором у момент запису, що в контексті художнього дискурсу можна було б сприймати як прийом інтригування.

Подібні розфокусування виникають при бажанні представити день закінченим, тоді коли сам факт запису свідчить про протилежне. Так, М. Т. Б. запис від 24 вер. 1919 р. закінчує так: *Сильно устал и рано лег спать. У нас вчера был небольшой дождь. Сегодня ясно и тепло*. Залишається нез'ясованим, чи ця кінцівка запису приписана наступним днем, чи зроблена проспективно. У будь-якому випадку спостерігається відхилення від стандарту щоденникового запису, а порушення стосується співвідношення між точкою зору автора та характером

оформлення повідомлення. З іншого боку, подібні порушення можливі і внаслідок екстралінгвістичних обставин, неможливості зробити запис вчасно. У цьому разі породжуються ланцюжки висловлювань, що характеризуються різною дейктичною позицією автора. Так, у записах 19 і 20 вер. 1919 р. автор висловлюється про своє перебування у незвичному місці під час відрядження до Харкова, у перший день він ночує у приятеля, військового фельдшера, у другий день – в сім'ї знайомих: 1) *...пошел с ним в казарму ночевать ... ночевать было сносно. Ясно и тепло* (19. 09. 1919); 2) *У них ребенок 2-х лет Гриша, славный мальчик; ночевать было хорошо. Хорошая погода* (20. 09. 1919). Слід зазначити, що подібні випадки порушень, зумовлених розфокусуванням, украй рідкісне явище, оскільки М. Т. Б. веде записи пунктуально, акуратно, уникаючи відхилень.

Комунікативна цінність події як текстотвірний чинник

Формування тематичного репертуару щоденника, котре здійснюється на базі відбору комунікативно цінних подій, належить до визначальних аспектів ведення щоденникових записів як різновиду мовленнєвої діяльності та безпосередньо впливає на індивідуальний наратив. У щоденнику М. Т. Б. це, з одного боку, певні події дня, ізоморфні плину часу, з другого, – це деякі нерутинні події, які відрізняють один день від іншого. Тематичний репертуар його щоденника зводиться до п'яти блоків: 1) психічне та фізичне самопочуття, 2) події побутового плану в сім'ї, 3) комунікативні події більш широкої сфери (зустрічі, розмови зі знайомими весілля, розваги тощо), 4) служба та виробничі справи, 5) військові

дії, зокрема на фронті, та пов'язані з ними зміни в житті. Розглянемо їх більш детально.

144

Повідомлення про фізичне та психічне самопочуття, загалом нечисельні, трапляються головню у вигляді повідомлень про власні хвороби чи психоемоційні стани, настрої в зв'язку в певними зовнішніми подіями. Напр., *Чувствовав себя немного устало, но в общем хорошо* (1. 08. 1916). *Что-то нездорово, болит в горле и засорение желудка* (10. 08. 1918). *Целый день нездоров, чувствую сильную усталость* (18. 08. 1916). Украй незначна загальна кількість таких висловів не дивна, оскільки автор – молода людина, яка не страждає жодними фізичними недугами, а також і рефлексією щодо своєї особи. Разом з тим побутові події сімейної сфери займають дещо більше місце у щоденнику М. Т. Б., однак їх сегмент також не є великим. Це повідомлення про іменини, походи в гості, до церкви, перебування вдома, народження сина тощо: *Был с Мусей в церкви; на службу не ходили, занятый нет. Целый день были дома* (26. 09. 1917). *После обеда сразу пошли с Мусей к фотографу, там собрались курсисты и мы снялись* (1. 10. 1917). *Посадил пять слив, взял их у Ивана Павловича. Вечером гуляли с М. в их саду* (6. 04. 1917). Повідомлення тут лаконічні і ніколи не розкривають деталей події, а лише фіксують сам факт. Близькі до подій цього типу події з ширшим колом учасників – знайомих, родичів, співробітників, котрі відбивають наповнення часу, вільного від роботи, служби: *Приехал Алексей Семенович из Киева* (12. 07. 1916). *Были у нас Клесина мама, Петя и Анна Ефимовна* (14. 10. 1918).

Значно більше місце в окремому тексті відводиться автором повідомленням про свою службову діяльність: *Закончили под-*

счеты товара, всего осталось на 15400 руб., торговали 50 000 руб. купили на 57800 руб. расходов всех 1600 руб., так что чистая прибыль выразилась в сумме 6000 руб. Был после закрытия у дяди, отдал ему 4 руб. за мыло. Потребители выписали себе специалиста по мануфактурному делу, он уже приехал (6. 07. 1916). *Купили 2 корзины, еще кое-какого товара, запаковали и решили сами сдать в багаж. В 2ч. были на вокзале. после больших хлопот и хабарей сдал в багаж на поезд, в котором мы едем* (23. 09. 1919). *Ночью не поехали потому, что не было извозчика; поехали в 8ч. утра. В Полтаву приехали в 14. дня. Пообедали, а затем приступили к делу. Купили чулки, и у Бурьшикина мануфактуры* (7. 06. 1917). Повідомлення стосуються в основному закупівлі товару, його продажу, оформлення різноманітної звітності, зібрань у Товаристві, де працює автор, його рішень тощо. У записях 1916 р. вони займають більше місце, ніж записи про сімейне життя, проте з розвитком подій 1917–1919 р. р. аж до 1921 р. їх місце займають повідомлення про події громадянської війни, соціально-економічні зміни та засоби виживання.

Останній блок повідомлень у авторському наративі охоплює висловлювання про війну, потім політичну кризу 1917 року, революцію, громадянську війну та суттєві їм побутові негаразди і труднощі, ускладнення економічної ситуації. Напр., *Рано утром город был разбужен сильнейшей ружейной и пулеметной стрельбой, слышались взрывы нескольких бомб; расставленные пикеты в город никого не пускали* (21. 01. 1919). *...выступали ораторы, которые сказали, что в только что полученной радио сообщается о крупной победе пролетариата; во Франции свергнуто правительство Клемансо и Пуанкаре бежал. В Англии партия рабо-*

чих *тред-юнионистов* потребувала *от правительства признания Советской России...* (21. 01. 1920). *Реквизировали в нашей пекарне зерно, пшеницы и ржи 300 пуд., и саму пекарню забирают, как советскую* (24–26. 02. 1920). *Везде не спокойно. Махно продолжает гастролировать по-прежнему, власть бессильна бороться с ним* (30–31. 05. 1921). Слід спеціально наголосити на тому, що саме співвідношення цього блоку повідомлень та блоків, що стосуються сімейного життя та службової діяльності, визначає тематичну динаміку записів, яка простежується зі значною чіткістю.

До цього тематичного блоку можна віднести і ряд записів докладного характеру, котрі робилися в зв'язку з завершенням року (в останні дні грудня) або у зв'язку з визначними державними і політичними подіями (падіння монархії, підписання миру, оголошення самостійності України тощо). Схоже, що чимало з них було написано на основі певного писемного джерела, напр., газети, оскільки вони виглядають як редаговані, а синтаксичні структури в них значно більш розгорнуті та ускладнені, порівняно зі стандартними записами. Такими є записи 13 січ. 1919 р. (можливо, переказ статті з газети, роз'яснювальних чи агітаційних матеріалів), 24 травня 1919р. (переказ "своїми словами" газетної статті про умови миру (*)), 31 грудня 1917, 12 лютого 1918р., 25 жовтня 1918, 1 листопада 1918, 8–26 травня 1920 р. та ін. В них вражає інтерес до подій державного масштабу та міжнародних подій, а автор виявляє себе досить об'єктивним спостерігачем подій, що документально описує їх.

Слід зазначити, що важливою характеристикою динаміки записів є те, що все частіше в щоденнику трапляються зауваження *ничего особенного не произо-*

шло (не о чем писать), котрі сигналізують про зміну уявлень щодо комунікативної цінності події. Пор. *Ничего особенного; новый комендант украинский объявил, что вступает в обязанности, и объявил город на военном положении* (15–16. 04. 1918). *Ничего особенного; поезда еще не ходят, фактически власть в руках немцев* (17–18. 04. 1918). *Ничего особенного не случилось* (4. 08. 1919). *Ничего выдающегося не случилось* (5. 08. 1919). *Ничего особенного не случилось, все благополучно дома, Муся и Коля здоровы. Купил дубочков и досток, думаю поправит ворота* (9–13. 07. 1918). *Ничего особенного в городе не случилось, пока (! – Т.Р.) тихо; много солдат стоит, и еще, говорят, много придет* (28–29. 01. 1921). *Особенного ничего не случилось. Базары стали большие, появилось много торговцев, на право торговли дают патент. Деньги упали до невозможного* (15–31. 10. 1921).

Ці записи свідчать про постійне очікування певних екстраординарних подій: *Жизнь замерла в городе, как-то тяжело и страшно тревожно; в уезде возстание разрастается, ожидают ужасы усмирения* (20–21. 01. 1921). Однак ці екстраординарні події стосуються лише свого мікросвіту. У запису 5 травня 1918 р. на Великдень М. Т. Б. пише: *В Киеве переворот. Рада распущена, министры арестованы и назначен гетман Павло Скоропадский с диктаторскими полномочиями и новое министерство; пока (! – Т.Р.) ничего не случилось особенного.* Тут чергова зміна влади в Києві, котрий не усвідомлюється як місце державної влади, не сприймається і як подія свого мікросвіту.

Таким чином, щоденник фіксує зміну критеріїв при виділенні подій, котрі заслуговують на увагу, важливі для актуальної свідомості автора,

активізують психологічний стан, тобто в контексті щоденникової діяльності мають комунікативну цінність. Висловлювання про такі події – це результат вербального самовираження суб'єкта в ситуації відсутності адресата, це свого роду “мовлення для себе” і “наратив для себе”.

Дискурсивні форми втілення наративу щоденника.

146

Під дискурсивною формою ми розуміємо будь-яку відрефлектовану в культурі семантико-синтаксичну одиницю, якою оперує носій мови, породжуючи текст для втілення своєї мовленнєвої інтенції. Дискурсивними формами, що вживаються у тих чи інших ситуаціях мовлення, виступають оповідні, описові, питальні, окличні речення, риторичне питання, різноманітні мовленнєві та ментальні акти (подяки, прохання, побажання, уявлення, думки, припущення тощо), афоризми, сентенції, нотації, приказки, прислів'я тощо.

Щоденникові записи М. Т. Б. в цілому відтворюють “звичайний” лексико-синтаксичний репертуар побутового (нетермінологічного, неспеціального, непоетичного) мовлення, однак у ньому слід виділити низку аспектів, що віддзеркалюють його семантико-синтаксичну специфіку. Один із них пов'язаний з пристрастю автора до використання кількісних показників та цифрових символів. Ця ознака представлена у записах М. Т. Б. надзвичайно виразно. Автор в усіх своїх записах демонструє схильність до точного вказування кількості та відзначення всього того, що можна виразити за допомогою цифрових показників. Так, при описі подій спостерігається тенденція точно вказувати час: ... в 9 ч. утра пришел в товарищество и начал переписывать

товар; в 6 ч. закончил и, взял пачку со счетами, пошел домой. Дома считал до 12 ч. ночи... (3 июля 1916). ... буря с дождем с 6 по 8 ч. вечера (30–31. 03. 1919) ... я пошел пешком, вышел в 20 минут 2го, а пришел в 7ч., отдыхал в пути 20 м. (23. 04. 1919).

Прагнення абсолютної точності примушує автора педантично відзначати кількість товару (в штуках, вазі, метражі тощо) та його ціну, відзначати усілякі грошові операції, надбавки до зарплатні і под. Напр., ... там ситец продают, Баранова по 80 коп., “Оксфорд” Полушина по 90 коп. (18. 02. 1917). ... купили полотна кустарного 1000 ари. по 58 к., перемерил и 400 аришин отправил в Красный Крест (17. 03. 1917). ... должно остаться на 9300 руб. товара, в действительности есть на 14 900 руб., и кроме того, валовой прибыли 5000 руб., валовой выручки 56 000 руб. (28. 07. 1917) Мне прибавили по 25 р. в месяц, итого я получаю по 175 р. (30. 03. 1918). Поблагодарил акушерку, дал ей 50 р. и 10 ари. батисту на платье (26–27. 07. 1918). ... всего купили 1500 шт., заработали 16 500 руб., мне выдали вознаграждение 500 руб. Купили еще 150 пуд. дров... (13–16. 04. 1919). Мне выдали товаров по розничным ценам на 28900 р.: 5 мануф., 5 ф. керосину, 5 кор. спичек, 1 лопату, 1 ф. очищенной соды, и 2 п. 20 ф. соли; но это ерунда, главное хлеба нет (23–31. 08. 1921). Дома был обыск, ничего не взяли, а только записали 107 книг, плащ и 15 книжек папиросной бумаги (23. 07. 1920).

Нарешті, описуючи військові дії, автор намагається точно вказувати кількість різноманітної зброї, задіяної в боях, кількість військових, загиблих, полонених, поранених (зазвичай за даними з газет або інших джерел інформації), а також заарештованих, потерпілих, їх збитки в громадянську війну (вбивства, погроми, пограбування): *Наших раз-*

били 5 полков, особенно пострадала 5-я дивизия (25.03.1917). Взято в плен 10 000 солдат, 173 офицера, 7 орудий и 7 пулеметов (20.06.1917). Я насчитал 10 орудий и штук 50 пулеметов... [...] прошло 2 полка кавалерии и 2 знамени (1.08.1919)... они потеряли до 1000 чел. (31.07.1920). Ця особливість сприйняття події відображена у всьому корпусі щоденникових записів М. Т. Б., вона зберігається, не зазнаючи змін з плином часу, і охоплює всі аспекти зовнішнього світу, котрі можна виразити цифровими показниками: *ехали 2-м класом, сильный мороз (23°), израсходовал 75 руб., утра 28-го, 18-дюймовых, прибавили служащим от 25 до 75% жалованья, продвинулись на 550 верст, закрыта 4 месяца, в 10 шагах, Ревком из 5 лиц, 3 русских 2 еврея, Из нашей спилки пошло 25 человек, Вставили зимние рамы 15/2.*

Помітною особливістю формування окремого висловлення в розглянутому щоденнику виступає наявність лакун в семантико-синтаксичних побудовах. Ці лакуни зобов'язані своїм походженням різним базовим особливостям комунікативної ситуації породження тексту. До числа найбільш частотних лакун відносяться ті, появу яких можна пояснити "прив'язкою" висловлення до екстралінгвістичної ситуації, в результаті чого частина інформації не експлікується, залишається невербалізованою. Розглянемо фрагменти:

(1) *Разсчитался за покраску дома, взял 25 руб. подарил ему на брюки и два флейца (16–17.03.1917).*

(2) *Суббота. В 3¼ часа утра выехали, ехать было очень хорошо. Приехали в 11 ч. дня, туда будет верст 45–50 (30.07.1916).*

(3) *С утра купили корзину и принесли. За день купили кожного товара, платков, трика... (22.09.1919).*

(4) *Вторник; хлопотал за пайком, за ноябрь мы ничего не получили (30.11.1920).*

Як бачимо, в (1) не повідомляється, про кого йде мова, у (2) замовчується і те, куди поїхали і приїхали, і хто поїхав, в (3) не повідомляється, куди принесли, в (4) – хто і що мав отримати. Лакуни тут мають дійктичне походження і зумовлені "зрощенням" висловлення з референтною ситуацією, вираженою егоцентричністю мовлення, тобто тим, що запис робиться для себе, і автор добре знає, про що і про кого йдеться, внаслідок чого відпадає необхідність називання певних об'єктів. Таким чином, лакуни в даному випадку – це один з наслідків конситуативного характеру висловлення, котре стосується не стільки візуально-почуттєвої ситуації або апперцепційного фону, скільки фону, створюваного пресупозиціями висловлення. Близькі до цього випадку висловлення з лакунами, зумовленими мовленнєвим узусом. Пор. *По случаю праздника Николая закрыто целый день (22.05.1919).* Завдяки повторюваності в записах повідомлень про те, що *закрито* (тут йдеться про вихідні дні в комерційній організації, де працює автор) стає зрозумілим їх узусальне походження, особливо якщо врахувати, що позначення самої організації ніколи в тексті не вживається.

Інший випадок виникнення лакун пов'язаний з неохайним характером ведення записів, коли випадково окремі лексичні елементи, що мають заповнювати синтаксичну структуру ніби випадають. Напр., *Один снаряд разорвался около дома [...] и несмотря, что ставни были закрыты вылетели стекла (1.08.1919).* *Предписывается в трехдневный срок реквизируемые и разграбленные при советской власти вещи (3.0819).* *Но выборы не могли быть правильны*

потому, что не было кворума, не хватало 6 чел. И потому отложили до 25 ноября (18.11.1917). У першому випадку пропущено *несмотря на то*, у другому вилучений предикат *сдать/вернуть*; у третьому займенник *их*. Відтак лакуни тут мають технічне походження і зумовлені скорописом, відсутністю редакційної роботи, що пояснюється інтимним характером породження тексту.

148

Ще один випадок лакун зумовлений небажанням автора повідомляти певну інформацію, це чисто інформаційні лакуни: *Вознесение; был у дяди после обеда, но ничего не говорил за Андрушу. Он молчит, а мне нечего говорить* (29.05.1919). Автор не повідомляє якусь важливу для нього інформацію і, таким чином, у даному випадку має місце чисто інформаційна лакуна, яка відповідає комунікативним намірам автора. Отже, лакуни в щоденниковому наративі зумовлені значним ступенем спаяності висловлення з референтною ситуацією, тобто його конситуативним характером, та відсутністю адресата.

Крім лакун, зумовлених прагматичною природою щоденникового наративу, записам М.Т.Б. властиві й інші семантико-синтаксичні ознаки, зокрема превалювання в тексті складносурядних речень (частково безсполучникових), оформлення сентенціональних форм за адитивним принципом, що виражається в широкому використанні компонентів у вигляді стислих непоширених простих речень, котрі розділяються комою або крапкою з комою. Напр., *Хлеба и продуктов изобилие, и все дешевле, чем у нас; появились товары, хотя мануфактуры и кожевенных очень мало и цена высокая* (14.08.1919). *Мы решили остановиться здесь у родственников Г.Я.; в 9ч. нашли*

их; нас приняли очень радушно; позавтракали, и пошли посмотреть город; город хороший, улицы ровные, и он расположен на равнине (14.09.1919). Також типові ланцюжки простих непоширених речень, іноді зі зміною теми: *Сильно заболел Саша. Кажется, воспаление легких. Ходил с визитами, был у Таси, крестного и дяди...* (25.12.1917).

Слід також зауважити, що мовленнєві акти, особливо емотивного характеру, не є типовими для записів М.Т.Б., його наратив відзначається стриманістю та неемоційністю. Серед актів, що виражають емоції, можна назвати лише рідкісні акти схвалення, обурення, співчуття, звернення до Бога: *Дай, Господи, победу нашему оружию и скорый конец этой ужасной войне* (1.07.1916). *Румыния объявила войну Австро-Венгрии, ну хорошо, наконец-таки решилась* (16.08.1916). *Но одно меня возмущает, зачем вмешивать в эту историю тетю, Ксению, а в особенности меня* (15.08.1916).

Таким чином, відзначені найбільш типові дискурсивні форми, в котрі втілюється писемний наратив автора (а це пристрасть до кількісних даних та цифрових символів, конситуативний характер висловлення, стримана лаконічна стилістика викладу), свідчить про досить невимушену вільну реалізацію авторського задуму. Іншими словами, щоденник в цілому та його окремі текстові твори (наративи) виступають як результат повноцінного самовираження особистості. Якщо розглянути цю діяльність під кутом зору концепції К. Бюлера відносно мовних функцій [Бюлер 1993], то можна сказати, що писемні наративи в ньому є такими текстовими творами, в котрих експресивна функція відчутно переважає над апеллятивною.

Підсумовуючи розгляд специфічних ознак наративу та мовленнєвої діяльності, яка стоїть за ланцюжком текстів щоденника, ще раз звернемося до питання про те, якою є в даному конкретному випадку мотивація ведення записів, яке функціональне навантаження має ця діяльність, чому автор, фіксуючи малозначущі побутові події (записи про військові дії з'являються в щоденнику дещо пізніше і відносяться вже до 1919 р.), роками з дня на день веде записи методично, без значних пропусків. Добре відомо, що найчастіше, мотивацією для ведення щоденника виступає або певний емоційний (чи афективний) стан автора, або відсутність кола співбесідників, комунікативна самотність автора. Проте розглянуті тексти записів демонструють, що ці мотиваційні основи не є релевантними для даного випадку. Дійсно, записи М. Т. Б. ведуться педантично, регулярно, подібно до роботи годинника. Засоби експресії в записах представлено мінімально, і достатньо очевидно, що їх мотиваційна основа ніяк не пов'язана з емотивно-афективним фактором. Комунікативна ізоляваність і самотність автора як мотиваційна основа діяльності також відпадає: зміст записів демонструє, що автор постійно знаходиться в контакті з численними членами своєї сім'ї, родичами, знайомими, співробітниками, сусідами, партнерами з комерційної діяльності, і в його житті сегмент вербального безпосереднього спілкування є досить вагомим. Тому можна впевнено стверджувати, що мотивація щоденникової

діяльності жодним чином не пов'язана з браком безпосереднього спілкування і належить до іншої площини. Відтак є всі підстави вважати, що автору необхідна додаткова сфера самореалізації у вигляді породження наративу, в ході якого здійснюється переробка інформації, осмислення подій і дій, загалом певний комплекс лінгвоментальних операцій. Щоденне породження подібного, можна сказати, "нехитрого" наративу передбачає цілий спектр інтелектуальних операцій, котрі суб'єкт реалізує виходячи з власних бажань: це 1) ретроспективне звернення свідомості до подій дня, актуалізація їх в пам'яті; 2) селективні операції з відбору подій для запису за критеріями, котрі залишаються невербалізованими та відносяться до глибинних механізмів мотивації дії; 3) встановлення послідовності подій; 4) перекодування інформації образно-чуттєвого типу на вербальну; 5) породження синтаксичних структур у вигляді зв'язного тексту, що фіксує точку зору автора. Якщо врахувати, що реалізація названих операцій (а їх список, жодним чином не претендує на повноту) характеризується симультанністю значно більшою мірою, ніж послідовністю, то стає зрозумілим, що породження наративу, подібного розглянутому вище, представляє собою достатньо складну лінгвоментальну діяльність. Таким чином, видно, що зусилля автора окупаються повністю можливістю самореалізації і самовираження, котрі відповідають потребам особистості.

summary

Σ Diary records and narrativization of personal experience

The paper deals with discursive forms of real diary records, its author was a “simple man” – M. T. Boboshko, a salesman in a small Ukrainian town Kobieliaki (Poltava region). The diary describes events of the period of 1916–1921: the World War I, the revolution and the civil war.

150

Diary records are analyzed within the scope of narrativization of the author’s personal experience manifested in chosen verbal forms. The analysis shows that the diary narrative and its sentential components are formed under the influence of 1) the concept of a diary and its main idea of daily records, and 2) the notion of communicative value of an event which scope in the considered case is changing in the process of making records. One should mention here sentences with semantic and syntactic lacunae, preferences in using numbers and notes about numerable things, lack of expressive lexical means. From the functional point of view the analyzed case of diary records can be interpreted as an example of self-realization of an individual in verbal activity dealing with reinterpretation of personal experience.

Література

- Бюлер 1993: **Бюлер К.** Теория языка. Репрезентативная функция языка. – Москва: Прогресс. – 528с.
- Михеев 2007: **Михеев М. Ю.** Дневник как эго-текст (Россия, XIX–XX). – Москва: Водолей – Publishers. – 264с.
- Проблеми 2004: **Проблеми** психологічної герменевтики. Под ред. Н. В. Чепелевої. – Київ: Міленіум. – 276с.
- Радзієвська 1993: **Радзієвська Т. В.** Текст як засіб комунікації. – Київ: Інститут української мови. – 193с.
- Чепелева 2006: **Чепелева Н. В.** Идентичность личности в контексте психологической герменевтики. – In: Актуальні проблеми герменевтики: Психологічна герменевтика. – Т.2. – Вип.4. – Київ: Міленіум. – с. 5–15.
- Mock 2003: **Mock M. S.** Writing peace: the unheard voices of the Great War Mennonite objectors. – Telford: Pandora Press u.s. – 346p.